

Bilgi Toplumu Üzerine Bazı Notlar

Ahmet ÇELİK*

ÖZET

İnsanlığın tarihsel süreçte geçirdiği tarım ve sanayi toplumlarının bir sonraki aşaması olduğu varsayılan “bilgi toplumu” terimi, 1970’li yılların çok önemli bir tartışma konusu olmuştur. O yıllarda öne sürülen bazı savlara göre, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin yaygın kullanım alanı bulacağı ve bilginin en önemli meta olacağı bilgi toplumunda, insanlığın yararına çok köklü siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmeler ortaya çıkacaktı. XXI.Yüzyıla çok az bir zamanın kaldığı günümüzde, bu görüşlerin gerçekleşme düzeyini tartışmak büyük önem taşımaktadır. Görülmektedir ki ortaya atılan görüşlerin gerçekleşme oranı beklenenin çok altındadır. Bu yazıda, bilgi toplumuna yönelik olumlu ve olumsuz görüşler kısaca tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Bilgi toplumu, Bilgi toplumunun sorunları

SOME NOTES ON THE INFORMATION SOCIETY

ABSTRACT

The concept of “information society”, which has been assumed as a higher societal level following industrial society, was an important discussion subject in 1970’s. According to some arguments, asserted in those years, some radical, political, economic and social developments for benefit of mankind, would appear as a result of the information society, in which information would be the most important goods, and computer and telecommunications would be used extensively. Today, there is little time to XXI th Century and therefore it is important to discuss the level of realisation regarding this concept. It is seen that the realisation level is quite low, comparing predictions. In this paper, positive and negative views directed to information society will be discussed briefly.

Key Words: Information society, Problems of information society

* Doç.Dr. H.Ü. Kütüphanecilik Bölümü

I.GİRİŞ

“Bilgi toplumu” terimi XX.yüzyılın ikinci yarısından beri sıkça kullanılmaktadır ve üzerinde çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Bazı düşünürlere göre, bilgi teknolojisindeki gelişmelerin doğal sonucu olarak ABD, Japonya ve Batı Avrupa ülkelerinde sanayi toplumu aşamasından bilgi toplumu aşamasına geçilmektedir. Bu yeni toplumda en önemli meta bilgidir. Geleneksel ağır sanayinin yerini de bilgi teknolojisi almaktadır. Bu düşünürler, bilgi toplumunun insanlık için siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda radikal ve o ölçüde olumlu değişikliklere yol açacağını ileri sürmüşlerdir (Bell 1973; Masuda 1981; Toffler 1981).

Diğer bir görüş ise, bilgi teknolojilerinin toplumsal yapıda, beklenildiği ölçüde, bir etki yaratmayacağını ileri sürerek, bu teknolojilerdeki gelişmelerin olumlu etkilerinden ziyade olumsuz etkilerinin olacağını savunmuştur. Nükleer, kimyasal, genetik mühendisliği ile TV, elektronik ve bilgisayar teknolojileri sağladıkları yararların yanısıra, önemli tehlikeler de içermektedirler. (Glendinning 1996:86-87).

1970’lerde ileri sürülen bu öngörülerin ne derece gerçekleştiğine bakmak yararlı olacaktır. Görünen odur ki, bilgi teknolojisi yapısında hem olumlu hem de olumsuz öğeleri taşımaktadır. Hangi yanının ağır basacağına ise bu araçları denetleyen kişi ve gruplar karar verecektir. Bu gruplar ise, tarihte örneği görülmeyecek bir ölçüde, güce kavuşmaktadırlar. Bu durumu olumlu olarak nitelendirmek herhalde olanaklı değildir.

XXI. yüzyılın, bilgi toplumuna giden yolda önemli bir aşama olacağı görüşü yaygınlık kazanmıştır. Bu nedenle konunun çeşitli yönleriyle tartışılması büyük önem taşımaktadır. Bu yazıda, bilgi toplumuna dayanak oluşturan görüşler ile, bu terime yöneltilen bazı olumlu ve olumsuz görüşler irdelenecektir.

II. BİLGİ TOPLUMU DENİLİNCE

II.Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte, kapitalist ve sosyalist sistemler arasında bir rekabet başlamış ve bu rekabetin “uzay çağı”nı başlattığı ileri sürülmüştü. Bu rekabetin en önemli sonucu, büyük teknolojik gelişmeler olmuştur. Özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler çeşitli düşünürlerce, insanlık tarihinde yeni bir toplumsal gelişmenin habercisi olarak algılandı.

Daniel Bell (1973), Yoneji Masuda (1981) ve Alvin Toffler (1981) gibi düşünürler tarım ve sanayi toplumlarından bütünüyle farklı bir “bilgi toplumu”nun ortaya çıkmakta olduğunu ve bu toplumsal aşamada insanlığın daha özgür bir ortama kavuşacağını ileri sürdüler. Onlara göre, buhar makinesi insanın fiziki gücünü nasıl katlamışsa, bilgi teknolojileri insan aklının gücünü öylesine katlamışlardır. Buhar makinesi ekonomik ve

toplumsal gelişmeleri nasıl etkilediyse, günümüzde de bilgisayar ve iletişim teknolojileri insan ilişkilerinde devrimci bir etki yaratmaktadır (Splichal 1994:59).

“Endüstri ötesi toplum”, “kapitalizm ötesi toplum” gibi terimlerle de adlandırılan bu yeni toplum biçiminde, değişim özellikle toplumsal yapıda olacak, devlet-toplum-birey arasındaki ilişkiyi maddi değerler değil, bilgi belirleyecektir (Mowlana 1994). Bilgi toplumu kuramcılarına göre bu toplumun temeli bilgiye, bilgi işçilerine ve bilgi sektörüne dayalıdır. Toffler (1996:278) örneğin ABD toplumunun bilgi toplumu olma yolunda önemli bir mesafe aldığını, çünkü nüfusun büyük çoğunluğunun artık ne çiftçi ne de fabrika işçisi olduğunu, çoğunluğun bilgi sektöründe istihdam edildiğini belirtmektedir.

Naisbitt (1984:128)’e göre ise, bilgi teknolojisindeki gelişmeler merkezi yapıları kırmakta böylelikle siyasette, ticarete, kültürel yaşamda yerleşme eğilimi güçlenmekte, bilgiye dayalı bir toplumsal yaşam ortaya çıkmaktadır. Çalışma yaşamında ise, işin merkezietçi yapısı ortadan kalkacağı için pek çok toplumsal etkinliğin elektronik olarak yapılabilmesi olanaklı hale gelecek; çalışmak için ofise, eğitim için okula, alışveriş için markete, finansal işler için bankaya gitmek gerekmeyecek, fabrikalardaki işçilerin yerini robotlar alacaktır. Oturduğumuz ev, sanayi öncesi toplumda olduğu gibi, üretim merkezi konumuna gelecektir. Yani sanayi devriminin evlerinden uzakta çalışmaya zorladığı insanların evlerine geriye dönüşlerini bilgi devrimi sağlayacaktır (Forester 1996). Ayrıca işte geçirilen süre çok azalacak, insanların zamanının büyük çoğunluğu eğlenceye ve yaratıcı etkinliklere ayrılacaktır.

1970’lerde ortaya atılan bu görüşler “işçisiz fabrika”, “kağıtsız ofis”, “parasız toplum”, “elektronik ev” ve “teledemokrasi” gibi kavramların kısa sürede toplumsal yaşamda ağırlık kazanacağını öngörmekteydi.

Bilgi toplumunda en önemli meta durumuna gelen bilginin verimli kullanılmasıyla;

- a) ekonomik açıdan önemli bir katma değer yaratılabileceği,
- b) siyasal açıdan daha demokratik, bireylerin katılımının yüksek olduğu, çoğulcu (pluralist) sistemlerin ortaya çıkacağı,
- c)toplumsal açıdan ise iş ve eğlence dünyasında köklü bir değişim yaşanacağı öngörülmüştü. İleri sürülen bu düşüncelerin gerçekleşme düzeyine bakmak yerinde olacaktır.

III. BİLGİ TOPLUMUNUN NERESİNDEYİZ?

XX. Yüzyılın ikinci yarısında, özellikle teknolojik alanda, büyük gelişmeler olduğu ortadadır. Ancak daha önce sözü edilen “işçisiz fabrika”, “kağıtsız ofis”, “parasız toplum”, “elektronik ev” ve “teledemokrasi” gibi kavramlar acaba ne oranda gerçekleş-

miştir? Bu sorulara verilecek yanıtlar, geleceği doğru yorumlamamız açısından önemlidir.

1970' den günümüze kadar olan dönem dikkate alınır, işsiz fabrika yani sanayide robotların yoğunlukla istihdam edildiği bir çalışma ortamı ne ABD, ne Japonya, ne de Batı Avrupa' da yoğun kullanım alanı bulmaktadır. Çalışanların haftalık çalışma sürelerinde anlamlı bir azalma görülmemiş, emeklilik yaşı düşürülmemiştir. Çalışanlar açısından önemli bir değişimin gerçekleştiğini söylemek güçtür. En azından, tarım toplumundaki serfin köylüye, sanayi toplumundaki köylünün sanayi işçisine dönüşmesine benzeyen köklü bir değişimden söz edilemez.

“Kağıtsız ofis” düşüncesi, kullanılan çeşitli elektronik araçlara karşın, gerçekleşme olanağı bulamamıştır. Tersine, örneğin ABD' de 1960-1990 yılları arası kağıt tüketimi %320 artış göstermiştir. (Forester 1996:101)

Söz konusu dönemde, evden yapılan etkinliklerde önemli bir artış görülmektedir. Forester (1996:101)' a göre Avrupa ve ABD' deki toplam işgücünün yalnızca % 10' u çeşitli işleri, eskiden olduğu gibi, evden yapmaktadır.

“Parasız toplum” ve “teledemokrasi” gibi kavramların uygulama alanı henüz çok düşüktür.

ABD' nin bilgi toplumu olma özelliği kazandığının bir göstergesi olarak sözü edilen telekom sektörünün ekonomide 100 milyar dolarlık bir payı olduğu görüşüne karşılık olarak Burgelman (1994:189) şunları söylemektedir: “Bu durumda ekonomide 400 milyar dolarlık bir paya sahip turizm sektörü için ‘turizm toplumu’ndan bahsetmek gerekebilir. Kaldı ki bilgi teknolojisinin önemli payını ileri uygulamalar değil, klasik telefon araçları (% 80) oluşturmaktadır.”

Diğer yandan, bilgi toplumunda, çalışanların büyük çoğunluğunun bu sektörde istihdam edilmesi ilkesini gerçekleştirebilen bir toplum henüz yoktur. Her ne kadar ABD ve Japonya gibi ülkelerde toplam işgücünün % 70' inin “hizmet ve bilgi sektörü”nde çalıştığı yönünde görüşler varsa da, gerçek böyle değildir. Hizmet sektörü ile bilgi sektörü arasında bir ayırım yapılırsa, bu sektörün sayısal olarak daha ağır bastığı görülecektir (Halal 1992). Ayrıca, bilgi işçisi oldukları varsayılan çoğu devlet memuru ve işçi hala geleneksel sektörlerde çalışmaktadırlar. (1)

Bilgi teknolojisinin önemli bir parçasını oluşturan kitle iletişim araçlarındaki gelişmelerin daha demokratik, çoğulcu, bilgi edinmeyi kolaylaştırıcı ve katılımcı bir toplum yapısına olanak sağlayacağı; böylelikle bireylerin daha özgür ve etkin bir konuma gele-

(1) Hizmet sektöründeki kişiler de bilgi sektörü içinde değerlendirildiklerinde garson, berber, terzi v.b. çalışanlar da bilgi işçisi olacaktır ki, bu düşüncenin mantığını kavramak zordur.

cekleri savı henüz kanıtlanamamıştır. Bilgi toplumu aşamasına geldikleri söylenen Batılı ülkelerde kitle iletişim araçları, kendileri medya profesyoneli olmayan kuruluşların elindedir. Bunlar, eğlence ve haber dahil, her türlü programı seçime tabi tutarak yalnızca istedikleri görüşlerin yayılmasına izin vermekte, bu yüzden kamuya sağlanan bilginin çeşitliliği azalmaktadır (Jakubowicz 1994:88).

Medya kuruluşlarının yalnızca kar amacıyla davranması diğer bir sorundur. Örneğin ABD'deki televizyon kanalları, rating kaygısıyla, çok homojen programlar üretmektedirler. Kablolü TV bile ticari sınırların dışına çıkamamaktadır. Video çoğunlukla (% 70) eğlence amaçlı kullanılmakta, eğitim sadece % 7'lik bir pay almaktadır. Kısacası ticari kaygılar ile siyasal ve toplumsal etkenler kamuya sunulan bilginin çeşitliliğini (diversity) azaltmaktadır. Hele azınlık ve marjinal görüşler neredeyse hiç temsil edilememektedir. Mevcut kitle iletişim araçları kitleleri ciddi konulardan uzaklaştırmaya, eğlenceye dönük bir anlayışa, bilerek ya da bilmeyerek, yöneltmeye çalışmaktadır. Sonuçta, edilgen bir çoğunluk ile bilgi teknolojisine egemen olan güçlü bir azınlık ortaya çıkmaktadır (Jakubowicz 1994:88).

1970'lerdeki öngörüler acaba niçin gerçekleşmemiştir? Robot, CD-ROM, yapay zeka, videotekst konularında yapılan araştırmalar, pazar araştırmacılarının konuya, her yeni üründe olduğu gibi, çok iyimser yaklaşıklarını ve bu ürünlerin pazar paylarını abarttıklarını ortaya çıkarmıştır (Forester 1996:102). Öngörülerin hatalı yapılması sonucu ilgili alana yapılan yatırımlar boşa gitmektedir.

IV. BİLGİ TEKNOLOJİSİNDE KAYNAKLANAN SORUNLAR

Yazılım hırsızlığı, virüs üretmek sistemleri sabote etme, özel yaşamı ihlal gibi insanların kötü amaçlı kullanımı; bu teknoloji ile sürekli çalışanlarda teknostres, yorgunluk, kaygı, sıkıntı gibi psikolojik sorunların ortaya çıkması; ya da bilgisayarların arızalanması sonucu ortaya çıkan sorunlar bilgi teknolojisinin kullanıldığı yerlerde sıklıkla görülmektedir.

Belirtilen bu sorunlar kuşkusuz önemlidir. Ancak, asıl tehlike bilgi teknolojilerinin siyasal amaçlar doğrultusunda kullanılmasındadır. Bilgi teknolojisinden beklenen olumlu sonuçlardan biri, kitle iletişim araçlarındaki gelişmelerin totaliter devlet yapılarını sarsmada etkili olacağı, demokratik rejimleri güçlendireceği düşüncesiydi. 1989 sonrasında Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler bu duruma örnek gösterilmişti. Ancak determinist bir yaklaşım her zaman geçerli olamamaktadır. Yeni teknolojilerle daha da güçlenen devlet aygıtı bireysel hak ve özgürlükleri daha fazla denetleme gücüne kavuşmaktadır. Pek çok otoriter ya da totaliter rejim, çağdışı rejimlerini sürdürmek

için kitle iletişim araçlarından ve bilgisayar teknolojilerinden yararlanmaktadır (Sadam'ı anımsamak yeterli).

Demokratik ülkelerde ise kitle iletişim araçlarının sayıca çok az medya kuruluşunda toplanması (tekel oluşturulması) toplumsal ve siyasal dengeleri, teknolojik gücü elinde bulunduranlar lehine, bozmaktadır.

Otoriter ve totaliter rejimler bir yana bırakılırsa, demokratik ülkelerde kitle iletişim araçlarının tekellerin eline geçmesi ve böylelikle kamuoyunun güdümlü olarak şekillenmesi; bilgi teknolojisinin merkezî devlet yapısını güçlendirerek özel yaşamı kolaylıkla tehdit eder hale gelmesi; bireysel ve örgütlü suçlar için teknolojinin sağladığı kolaylıklar, bilginin paralı olması sonucu toplumsal eşitsizliğin artması önemli sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

1970'lerde ileri sürülen görüşlerin tersine, bilgisayar ve iletişim araçlarının oluşturduğu bilgi teknolojisinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisi sınırlı kalmış gözükmektedir. Sanayi toplumunda beklenen dönüşüm gerçekleşmemiştir. Ülkeler arasında kuşkusuz farklılıklar vardır, ancak ileri ülkelerde bile bilgi toplumu aşamasının henüz ege-men olmadığı görülmektedir.

Bilgisayar ve iletişim araçları, diğer çağdaş teknolojiler gibi, hem olumlu hem de olumsuz potansiyele sahiptir. Önemli olan bu potansiyelin nasıl kullanılacağı ve buna kimin karar vereceğidir.

Sonuç olarak denilebilir ki eleştiriye açık pek çok yönüne karşın, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinden vazgeçmek düşünülemez. Sözü edilen sorunları önleyecek politikalar oluşturulabilirse, bu teknolojiye insanlık çok daha fazla yararlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
- Burgelman, Jean-Claude (1994). "Assessing information technologies in the information society" *Information Society and Civil Society içinde* (185-205) West Lafayette: Purdue University Press.
- Forester, T. (1996). "Information technology is not revolutionary" *America Beyond 2001 içinde* (98-106) San Diego: Greenhaven Press.
- Glendinning, C. (1996). "Technology can be damaging" *America Beyond 2001 içinde* (82-88) San Diego: Greenhaven Press.
- Halal, William E. (1992). "The information technology revolution" *The Futurist* 40 (1): 10-15.
- Jakubowicz, K. (1994). "Civil society, independent public sphere, and information society" *Information Society and Civil Society içinde* (78-102) West Lafayette: Purdue University Press.
- Masuda, Y.(1981). *The Information Society as Post-Industrial Society*. Bethesda, Md: World Future Society.
- Mowlana, H. (1994). "Civil society, information society and Islamic society" *Information Society and Civil Society içinde* (208-232) West Lafayette: Purdue University press.
- Naisbitt, Y. (1984). *Megatrends: The New Directions Transforming Our Lives*. London: MacDonald and Co.
- Splichal, S. (1994). "From civil society to information society" *Information Society and Civil Society içinde* (50-77) West Lafayette: Purdue University Press.
- Toffler, A. (1981). *Üçüncü Dalga*. (çev. Ali Saban) İstanbul : Altın Kitaplar
- Toffler, A. ve H.Toffler (1996). "Technology rapidly changes society" *America Beyond 2001 İçinde* (107-111) San Diego: Greenhaven Press.
- Yücel, İsmail Hakkı (1997). *Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21.Yüzyılın Toplumu*. Ankara: DPT.